

7. Маркуша А. М. Человек летающий / Маркуша А. М. — М. : Транспорт, 1988. — 207 с.
8. Мишкевич Г. И. Доктор занимательных наук / Мишкевич Г. И. — М. : Знание, 1986. — 192 с.
9. Первушин А. Космонавты Сталина. Межпланетный прорыв Советской Империи / Первушин А. — М. : Эксмо. Яуза, 2005. — 512 с. : илл.
10. Пролетарская правда. — К., 1925. — 25 июня. — С. 5.
11. Савчук В. С. Александр Яковлевич Федоров — миф, легенда, действительность истории отечественной ракетно-космической техники? / Матеріали V Наукових читань «Дніпровська орбіта — 2010» [Присвячено 85-річчю від дня народження Юрія Олексійовича Сметаніна]. — Дніпропетровськ. — 2010.
12. Савчук В. Витоки ракетобудування в Україні / В. Савчук. Ф. Санін // Світогляд. — № 1. — 2011. — С. 30.
13. Толстой А. Н. Собрание сочинений / Толстой А. Н. — М. : Художественная литература, 1982. — Т. 3. — 607 с.
15. Урбанский В. М. Дмитрий Граве и его время / Урбанский В. М. — К. : Наукова думка, 1998. — 272 с. : илл.

Л. В. Гриневич

УДК: 94(47+57)364,255«1928/29»

ОСОБЛИВОСТІ СОЮЗНО-УКРАЇНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РОЗРОБЦІ ПЛАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ВІД НЕДОРОДУ 1928 р.

В статті проаналізовано умови прийняття і зміст державних планів подолання наслідків недороду 1928 р. в Україні, з'ясовуються особливості взаємодії союзної та республіканської влади в ході розробки й реалізації цих програм, визначаються обсяг і роль союзної допомоги під час українського голоду 1928/29 р.

Ключові слова: СРСР, УСРР, недорід, Урядова комісія з надання допомоги потерпілим від недороду, український голод 1928/29 р.

В статье проанализированы условия принятия и содержание государственных планов преодоления последствий недорода 1928 г. в Украине, выясняются особенности взаимодействия союзной и республиканской власти в ходе разработки и реализации этой программы, определяются объем и роль союзной помощи во время украинского голода 1928/29 г.

Ключевые слова: СССР, УСРР, недород, Правительственная комиссия по оказанию помощи потерпевшим от недорода, украинский голод 1928/29 г.

In the article the terms of acceptance and maintenance of the government plans of overcoming of poor harvest consequences in 1928 in Ukraine are analyzed. The features of cooperation of the Center and republican power turn out during

development and realization of these programs, a volume and role of the Center's help is determined in the conditions of Ukrainian hunger in 1928/29.

Keywords: USSR, Ukrainian SSR, poor harvest, State commission for aide to crop-failure victims, Ukrainian famine 1928/29.

Через несприятливі природнокліматичні умови зими — весни 1928 р. вимерзли посіви пшениці й жита на значній території Степу та Лісостепу УСРР. За даними весняного опитування, втрати озимини від негоди сягнули 52,8% усіх посівів (у Степу — 85,6%) [26, арк. 63]. Помірно сприятлива погода травня й початку червня створила ілюзію, що ситуація виправилась, однак надії ці розвіялися, коли з другої половини червня на значній території України запанувала погибельна в період визрівання хлібів суха і спекотна погода, а в серпні, саме у жнива, розпочалися затяжні дощі. Як наслідок, окрім загибелі взимку — навесні 4,5 млн. га озимини, Україна загубила з урожаю 1928 р. ще й близько 4 млн. га яровини [53, арк. 35]. Це означало, що недорід 1928 р. в УСРР набув ознак стихійного лиха, боротьба з яким потребувала чималих зусиль і ресурсів, передовсім — з боку органів державної влади.

У Москві та Харкові було створено спеціальні урядові комісії для подолання наслідків недороду, а також розроблено й реалізовано план надання допомоги потерпілим. Попри це Україну в 1928/29 р. не оминули ні масовий голод і смертність від голоду, ані інші катаклізми, що, звичайно, не може не ставити питання про те, чи справді державна допомога була достатньою.

До останнього часу тема українського голоду 1928 р. залишається мало дослідженою. Українські науковці, звертаючись до подій 1928/29 р., нерідко взагалі її оминають, або обходяться поверховими судженнями. Діяльності української урядової комісії в умовах голоду 1928/29 р. спеціально присвячено статтю М. Таугера, опубліковану англійською мовою 2001 р. [54] і передруковану 2008 р. в Україні як окремий розділ авторської монографії «Голод, голодомор, геноцид?» [14, с. 26–64]. Не вдаючись до детальної історіографічної характеристики статті, відзначимо лише, що американський дослідник невинувато гіперболізує союзну допомогу Україні й формулює загальні висновки, які не підтверджуються емпіричним матеріалом, тож видаються політизованими.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб на основі архівних матеріалів, більшість яких уперше вводиться до наукового обігу, проаналізувати варіанти планів державної допомоги потерпілим під час недороду в Україні, з'ясувати, як у процесі їх розробки взаємодіяли між собою союзна та українська влада, а також визначити, якими ж були реальні обсяги союзної допомоги потерпілим від голоду в Україні у 1928/29 р. Порушене в статті питання вписується у контекст ширшої наукової проблеми, що її досліджує автор, і яку можна визначити як «Влада і українське суспільство в умовах недороду і голоду 1928/29 р.»

Влітку 1928 р., щойно прояснилися масштаби стихійного лиха і з'ясувалося, що Україна не зможе самостійно його подолати, в республіканському Наркоматі земельних справ почали визначати заходи державної допомоги потерпілим. Попередній варіант пропозицій 14 липня було винесено на обговорення розширеної наради Народного комісаріату земельних справ [34, арк. 14–17], а 24 липня — на перше засідання Урядової комісії для подолання наслідків недороду [34, арк. 42], створеної постановою РНК УСРР від 17 липня 1928 р. у складі заступника наркома земельних справ Федотова (голова комісії), члена Колегії НКЗС Богущького, заступника голови ЦСУ Мишкіса (з заміною на Гуревича), а також заступників наркомів торгівлі (Нурінов) і фінансів (Арсон) [33, арк. 35].

31 липня Урядком подала на розгляд українського уряду попередній план заходів для допомоги потерпілим, однак уряд визнав його «сирим», запропонувавши комісії попрацювати, аби підготувати проект Доповідної записки союзному урядові [22, арк. 200–201 зв.]. На це пішло ще два тижні, й нарешті 14 серпня 1928 р. ґрунтовну доповідну РНК УСРР «Про допомогу округам, постраждалим від недороду 1928 р. на Україні» було затверджено і надіслано до Москви [40, арк. 28–40; 26, арк. 38–49; 48, арк. 173–174].

В доповідній визначалася територія, котру пропонувалося офіційно проголосити недорідною, містилися розгорнутий план дій для подолання наслідків лиха й обрахування розмірів і джерел покриття витрат. Першу версію плану союзної допомоги склала українська сторона. Ця версія відзначалася скромністю вимог. Упорядники явно опікувалися тим, як вписатися в обмежені ресурси, не порушуючи при цьому грандіозних планів промислової модернізації країни, які декларувало союзне керівництво. Адже за спробу заперечити пріоритетність цих планів уже можна було наразитися на небезпеку шельмування як прибічників «правой опозиції».

В Москві українські пропозиції попередньо оцінювала створена постановою РПО СРСР від 17 серпня «Комісія з питання про стан хлібозаготівлі, продовольчого постачання і насіннепостачання озимої кампанії по Україні» [25, арк. 21], головою якої, очевидно, став заступник голови РНК і РПО В. Шмідт [1, 30 серпня; 6, 30 серпня]*. Подробиці створення і діяльності цієї Комісії досі залишаються невивченими, однак документи ясно вказують на її важливу роль у виробленні позицій союзної влади щодо підтримки недорідної України. В усякому разі, саме з подання Комісії союзний уряд 21 серпня [12, № 56, ст. 497; 39, арк. 93] і 4 вересня [17, арк. 23] схвалив постанови про допомогу недорідним округам УСРР. Обсяги цієї допомоги, порівняно з клопотанням української сторони, по низці важливих пропозицій було скорочено вдвічі (Таблиця 1) [48, арк. 173–174; 39, арк. 93; 40, арк. 4].

* До складу Комісії також увійшли А. Мікоян (нарком торгівлі СРСР), М. Брюханов

Таблиця 1. Ступінь задоволення клопотань українського уряду постановами РНК СРСР від 21 серпня і 4 вересня 1928 р.

	Клопотання українського уряду	Призначив союзний уряд
Осіньна посівна Насіннепостачання: • насіння • кошти на насіння Найм тяглової сили	6 007 000 руб. 16,5 млн. пуд., у т. ч. 5 млн. пуд. з РСФРР 4 059 000 руб. 1 948 000 руб.	3 700 000 руб. 14,2 млн. пуд., у т. ч. 2 млн. пуд. з РСФРР 2 000 000 руб. 1 700 000 руб.
Продовольча допомога: • зерно-хлібів • картоплі • спеціальне дитяче харчування	20 061 000 руб. Для 855 тис. осіб, у т. ч. 342 тис. дітей 11 115 тис. пуд. на 13 338 тис. руб. 8 550 000 пуд. на 4 874 500 руб. 2 394 000 руб.	10 500 000 руб., у т. ч. дорослим — 5,5 млн. руб. дітям — 5,0 млн. руб.
Фураж	12 735 000 руб.	12 000 000 руб.
Пролонгація платежів с/г кредиту	10 000 000 руб.	5 000 000 руб.
Держстрах	Довести розмір пільгового фонду до 18%	1 000 000 руб.
Знижки по ЄСПП	16 000 000 руб.	16 000 000 руб.
Весняна посівна Насіннепостачання: • насіння • кошти на насіння Найм тяглової сили	7,9 млн. пуд. насіння зернових, 5 млн. пуд. картоплі 10 280 600 руб. 2 000 000 руб.	Забронювати з українських заготівель 8 млн. пуд. ярових культур, порядок витрати їх відкласти до початку ярової кампанії в СРСР
Організація лотереї	1 000 000 руб.	Відкладено

(нарком фінансів СРСР), Г. Гринько (заступник голови Держплану СРСР), М. Мілотин (голова ЦСУ), М. Кубяк (нарком земельних справ РСФРР) і К. Федотов (заступник наркома земельних справ УСРР, голова української Урядової комісії).

Через відсутність фінансування Урядком була змушена кілька разів перобляти план допомоги. Нарешті 6 листопада 1928 р. РНК УСРР затвердила остаточний, так званий «удосконалений план» допомоги [48, арк. 79], котрий у не публічній документації подекуди адекватніше визначався як скорочений [43, арк. 9]. Найуразливішою в цьому плані була стаття про продовольчу допомогу населенню. Якщо за клопотанням української сторони від 14 серпня на підтримку харчами могли розраховувати 30% селян недорідних районів — 855 тис. осіб (зокрема 342 тис. дітей) за щорічної норми 13 пуд. хліба і 10 пуд. картоплі на особу [48, арк. 173–174], то за «вдосконаленим планом» пайків вистачало лише для 14% населення потерпілих районів та ще й за вдвічі скорочених норм (7 пуд. хліба і 5 пуд. картоплі на особу) [43, арк. 11–12]. Загалом державну допомогу передбачалося розгорнути в 76 районах десяти степових округ і АМ СРР, де в той час мешкало 3108 тис. селян (1872 тис. дорослих і 1236 тис. дітей), об'єднаних у 651 298 господарство, з 3 688 953 дес. посівної площі і 1 076 255 головами робочої худоби [43, арк. 9].

Офіційно затверджений перелік потерпілих районів не був ані повним, ані точним. Його складали за вельми сумнівними, подекуди суб'єктивними критеріями. Протягом кількох місяців після затвердження керівники низки округ, переважно з тих, які офіційно мали статус недорідних, а тому могли безпечно для себе демонструвати «недорідні настрої», наполегливо засипали РНК та Урядком клопотаннями про зарахування тих чи інших районів до потерпілих і скаржилися на необ'єктивну інспекторську оцінку стану справ у них [38, арк. 49–53, 69 а, 89–90; 42, арк. 4]. Те, що цим округам від початку було дозволено витратити до 10% (надалі до 25%) виділених на допомогу коштів для підтримки не внесених до списку районів [48, арк. 79; 38, арк. 69 а.], а також спрямування пізніше 61 тис. руб. дітям Тульчинської округи [36, арк. 4] лише підтверджувало умовність офіційно визначених територій недороду і обсягів державної допомоги.

«Удосконалений план» від 6 листопада український уряд приймав в умовах незавершеного бюджетного процесу. Тим часом під час обговорення Держбюджету на 1928/29 р. виявилися наміри центральних планувальних органів частково перекласти фінансовий тягар союзної допомоги українцям на плечі самої республіки. Про «механіку» такого «казусу» розповів під час виступу 19 листопада на пленумі ЦК ВКП(б) В. Чубар. Зокрема він звернув увагу на те, що, закладаючи в бюджет певні кошти на допомогу Україні, союзні органи водночас урізали витрати республіки практично на ту саму суму. «Виходить, що лівова доля цих коштів — це також українські кошти, котрі зрізані», — висноував голова українського уряду [5, с. 173]. Цю саму тезу 5 грудня під час IV сесії ЦВК СРСР висловив і Г. Петров-

«Базар на Україні» Асоціації художників революційної Росії
і «Базар в РСФРР» у виконанні Б. Фрідкіна.
На замовлення редакції «Червоного перця» (1928 р.)

ський, зауваживши при цьому нонсенс, за яким тридцятимільйонна Україна, що дорівнює за багатствами Франції, змушена задовольнятися бюджетом, рівним бюджету московської губерніяльної ради [1, 1928, 7 грудня; 6, 1928, 7 грудня].

Невдоволення українців союзною бюджетною політикою не було новою. І на партійних форумах, і на шпальтах республіканської преси з початку 1920-х рр. постійно лунали нарікання на обмежені бюджетні права республіки, непомірно високу частку фінансових вилучень з її прибутків, недостатнє фінансування тих чи інших статей витрат тощо. І все-таки екстраординарна ситуація, яка складалася в УСРР 1928 р. через великий недорід, надавала українській темі особливого політичного звучання. Здавалося б, вона мала диктувати особливу логіку дій союзного керівництва під час розгляду бюджетних витрат. Однак цього не сталося. Попередньо визначену з українського боку як «мізерний мінімум» витратну частину бюджету УСРР на 1928/29 р. у 415,8 млн. руб. [8, с. 4; 1, 7 грудня; 6, 7 грудня], спочатку під тиском союзних органів скоротила сама Україна до 409 млн. руб. [4, 1929, № 2, ар. 15; 1, 7 грудня; 6, 7 грудня]. Зрештою, постановою ЦВК СРСР її було затверджено в сумі 388 343 тис. руб. [7, с. 10–11]**. Таким чином, у ході бюджетного процесу УСРР втратила щонайменше кілька десятків мільйонів рублів, непрямо «компенсувавши» частку з 42 млн. руб., затверджених для неї як союзна допомога.

Мотивація, якою керувався союзний центр, приймаючи таке рішення, вочевидь, насамперед виходила з того, що пріоритетом сталінського керівництва була військово-промислова модернізація країни. Зауважимо, що за Державним бюджетом СРСР на 1928/29 р. витрати самого тільки воєнного відомства становили 840 млн. руб. — удвічі більше, ніж річні витрати всієї УСРР [3, арк. 54–55, 145–148; 11, с. 87–88; 13, с. 61–62]. Видається, однак, що традиція вилучення з української території ресурсів, зокрема фінансових, так само могла відігравати свою роль. За оприлюдненим на початку 1927 р. дослідженням відомого економіста В. Доброгаєва, протягом 1923/24–1925/26 рр. з прибутків УСРР на підтримку економік «менш міцних союзних республік» було вилучено близько 382 млн. руб., що зумовило гостру від'ємність українського бюджету; водночас із прибутків РСФРР таких відрахувань не робили [16, 1927, № 2]. За іншим дослідженням цього ж економіста, опублікованим у жовтні 1928 р., Україні, на відміну від інших республік, з року в рік доводилося переплачувати по внесках Єдиного сільськогосподарського податку через невинувдане завищення в ній норм прибутковості селянських господарств. Віддзеркаленням такої ситуації ста-

** У підсумку бюджетні витрати республіки за 1928/29 р. становили 403 919 тис. руб.

ло, зокрема, те, що, тоді як питома вага української сільськогосподарської продукції в загальносоюзній становила 20%, українські внески по ЄСПП сягали 26–27% [16, 1928, № 10, с. 149].

Відносини союзного центру з республікою щодо фінансування допомоги потерпілим залишалися напруженими протягом усього 1928/29 р. За умов катастрофічної нестачі коштів українська влада намагалася випросити в Москві додаткове фінансування, пропонувала різні способи залучення громадськості для збирання коштів, натомість союзна влада раз у раз або бюрократично затримувала ті чи інші виплати, або скорочувала обсяги й без того умовної союзної допомоги, або й навіть намагалася хитромудро «залагодити питання» з додатковим союзним фінансуванням України коштом її ж ресурсів.

Наведемо кілька виразних прикладів на підтвердження цього. Влітку 1928 р. в ході централізації державної хлібозаготівельної мережі припинив існування «Укрхліб», солідні активи якого перейшли до «Союзхліба». Зважаючи на ліквідацію республіканського тресту, УЕН спеціальною постановою від 12 липня доручила НКФ УСРР, як виняток, авансом стягнути з «Укрхліба» до українського бюджету суму, яку той мав би сплатити з піврічних прибутків у 6185 тис. руб. [31, арк. 1]. Проте «Союзхліб», до якого перейшли фінанси ліквідованої контори, не квапився виконувати це. Коли НКФ УСРР звернувся до нього про перерахування трьома рівними частинами — 25 липня, 25 серпня і 25 вересня — належних українському бюджетові 2491 тис. руб., «Союзхліб» переадресував це питання союзному наркомату торгівлі, котрий 4 серпня порушив перед НКФ СРСР клопотання про перенесення виплати на пізніші строки [31, арк. 2].

В листі від 24 серпня представник Українського постпредства при уряді СРСР у Москві повідомляв Харків про те, що його сподівання добути кошти в серпні та вересні марні, проте водночас і про начебто досягнуту домовленість щодо «твердого забезпечення платежів по відстрочці» 25 вересня, 15 жовтня і 20 грудня [31, арк. 5]. Однак до кінця 1928 р. жодна копійка з прибутків «Укрхліба» до українського бюджету так і не надійшла.

На початку жовтня «Союзхліб» наново погодив з НКФ УСРР перерахування цих коштів, пообіцявши почати виплати з січня 1929 р. [31, арк. 7] Чи виконав союзний трест цю обіцянку, достеменно невідомо, ясно, однак, що така позиція союзної влади з поверненням Україні її коштів була несправедливою, особливо зважаючи на недорід і голод у республіці.

Не обійшлося без неприємних «сюрпризів» і з тим, як Москва виконувала зобов'язання з фінансування продовольчої допомоги потерпілим від голоду. Попередньо скоротивши вдвічі обсяги допомоги, котрі визначила українська сторона, союзне керівництво примудрилося й після цього недоплатити.

12 липня 1928 р. УЕН на засіданні розглянула виділення республіці 2 млн. пуд. з партії імпортного хліба [47, арк. 136], завезення якого до СРСР погоджувалося рішеннями політбюро [9, арк. 111, 113]. Щоби не прогавити цінний вантаж, представникові Наркомату торгівлі УСРР було доручено з'ясувати, коли саме кораблі з імпортним хлібом почнуть пришвартовуватися в портах республіки. Частка імпортного хліба, на яку розраховувала українська сторона, оцінювалася як «мінімальна, розрахована на голодне постачання» [47, арк. 129].

Того самого дня УЕН через українське Постпредство в Москві спрямувала до РПО СРСР доповідну «Про надання продовольчої допомоги сільській бідноті недорідних районів» з клопотанням якнайшвидше завезти до республіки імпортний хліб. А щоб селяни змогли його купити, видати їм довготермінову (на 5 років) грошову позику від Держбанку СРСР у сумі 1,4 млн. руб. Українська влада описувала вкрай важку ситуацію в республіці. «Бідняцьке населення округ не має жодних запасів хліба. В низці південних округ України продовольчі утруднення, що виникли з квітня місяця поточного року, набули досить гострої форми <...>. В особливо важких умовах знаходяться переселенці <...>. Поряд з нестачею хліба, відчувається криза в кормових продуктах для худоби, у зв'язку з чим є випадки падежу худоби <...>. На ґрунті голоду спостерігаються випадки вживання в їжу сурогатів (лободи, комишу і макухи), причому в Миколаївській окрузі зареєстровані випадки опухання від голоду і перебування у крайньому ступені виснаження (до 20 осіб); по Херсонській окрузі в травні місяці приходилося по 6–8 фунтів [хліба] в місяць на одного їдця; по Одеській окрузі на ґрунті продовольчих ускладнень спостерігаються різкі масові виступи <...>» [23, арк. 3]. Доповнювали доповідну детальні обчислення розмірів допомоги, яку за рахунок імпортованого хліба УЕН сподівалася надати бідняцьким господарствам уже протягом липня і серпня. Нужденними проголошувалися 172 759 господарств (866 тис. осіб) 11 округ республіки та АМ СРР. Щомісячна потреба хліба для них визначалася у 1132 тис. пуд. — по 1,3 пуди на особу, з розрахунку купівлі хліба за ціною 70 коп. за пуд. По деяких округах (Зінов'ївській, Дніпропетровській, Первомайській та Харківській) допомогу планувалося видавати виключно переселенцям [23, арк. 3 зв.].

Зауважимо, що 12 липня 1928 р. можливе виділення імпортного хліба обговорювалося й у Москві під час наради в наркома торгівлі А. Мікояна. Таємна постанова з цього питання була така: союзна влада видає українцям 1 млн. пуд. імпортної пшениці лише до нового врожаю і за умови, «що Україна зобов'язана у вересні відвантажувати на Північ» [20, арк. 85].

Тим часом 13 липня представник Постпредства УСРР при уряді СРСР у Москві направив термінову доповідну УЕН про 2,5 млн. пуд. імпортної

пшениці до Наркомфіну та Наркомторгу для експертних оцінок [23, арк. 1]. Не дочекавшись реакції союзних відомств, 17 липня Постпредство доправило цей документ до РПО СРСР, обгрунтовуючи, що порушує порядок проходження документів через терміновість питання [23, арк. 4]. Однак через два дні до РПО надійшов висновок від відомства А. Мікояна про відхилення клопотання УСРР на тій підставі, що, мовляв, НКЗВТ уже сам спланував завезти до республіки в серпні 2,5 млн. пуд. пшениці, 1 млн. пуд. з яких їй буде дозволено використати для внутрішнього споживання, і ще 500 тис. запропоновано зарезервувати (куди мав подітися ще мільйон пудів пшениці, у висновку не пояснювалося) [23, арк. 6–7]. 26 липня наспів експертний висновок від Держбанку СРСР, і теж негативний: банк відмовлявся надати кредит українським селянам, рекомендуючи РПО винайти для цього бюджетні кошти. Формальними підставами для відмови було те, що УЕН клопоталася про кредит, який «не мав ані виробничого, ані торговельного значення» [23, арк. 8].

Минув майже місяць, аж нарешті 10 серпня РПО СРСР розглянула клопотання УЕН «Про надання допомоги сільській бідноті недорідних районів України». В постанові тема імпортного хліба не порушувалася, натомість РПО зобов'язувала НКФ СРСР видати в розпорядження українського уряду 1400 тис. руб. «за рахунок бюджетних асигнувань Україні в 1928/29 році, для надання допомоги сільському населенню недорідних районів» [23, арк. 13–14; 26, арк. 1–2]. НКФ СРСР відреагував на вказівку РПО 16 серпня. При цьому НКФ УСРР, по суті, спотворив зміст постанови РПО, запропонувавши українцям знайти гроші для кредиту в республіканському фонді допомоги сільській бідноті [23, арк. 16]. Харків протестував. 7 вересня до Москви було надіслано телеграму за підписом заступника голови РНК УСРР Дудника з вимогою до союзного фінансового відомства точно виконати рішення РПО [25, арк. 84–85].

Бюрократична тяганина навколо термінової допомоги потерпілим від голоду селянам примусила український уряд вдатися до тимчасових внутрішніх запозичень. У серпні біднішому селянству всіх без виключення округ республіки натурою (зерном і борошном) було видано короткотермінову позичку з зобов'язанням повернути її державі вже протягом жовтня і листопада 1928 р. Необхідні для купівлі хліба кошти — 2,2 млн. руб. було позичено у Вукоопспілки, Держбанку, Укрсельбанку та Українбанку [23, арк. 16–17].

Продовольча позичка була роздана біднякам усіх округ, у такий спосіб українська влада прагнула не допустити, щоб населення «проїло» насінне-ве зерно напередодні осінньої посівної. Однак такі дії Харкова не сподобалися союзній владі, бо, за формальними підставами, термінову допомогу ма-

ли дістати лише недорідні округи Степу. 7 вересня відбулися телефонні перемовини між управлінням справами РНК УСРР і представником секретаріату РПО СРСР, який зажадав від Харкова термінових відомостей про порядок розподілу союзних коштів, із запізненням, але все-таки спрямованих в Україну. Того ж дня Урядова комісія з недороду оформила рішення видати 800 тис. руб. союзних коштів на продовольство і ще 600 тис. — на годівлю худоби в селянських господарствах 11 недорідних округ і АМ СРР [34, арк. 58]. 8 вересня управління справами РНК і УЕН через Постпредство надіслало до РПО СРСР усі звітні документи про розподіл союзних коштів [23, арк. 15].

І все-таки з позичкою в 1,4 млн. руб. для української сторони не так сталося, як гадалося. 15 січня 1929 р. наркомат фінансів СРСР зажадав від республіканського фінансового відомства повернути ці кошти на тій підставі, що вони, мовляв, включені до передбачених планом союзної допомоги витрат у 5,5 млн. руб. (без повернення) на продовольство дорослим. 25 лютого 1929 р. голова Урядкому О. Шліхтер звернувся з листом до НКФ СРСР, намагаючись переконати союзню владу в тому, що обсяги фінансування потерпілим українцям неможливо зменшити. «Включення 1 400 000 рублів до загальної суми асигнувань на заходи по боротьбі з недородом, — писав він, — порушує як наш республіканський план допомоги, так і плани округ, і спричинить відповідне зменшення допомоги голодуючому населенню та невиконання громадських робіт. Ця обставина ускладнюється іще тим, що дане зменшення асигнувань проведене у момент найбільшого бідування постраждалого населення, оскільки найважчими місяцями є лютий — квітень і дане зменшення може спричинити вкрай негативні явища» [25, арк. 215].

Аргументи Харкова Москву не переконали [25, арк. 216]. 2 березня 1929 р. НКФ УСРР повідомив Урядком про виконання вказівки союзного відомства щодо повернення коштів та неспроможність у зв'язку з цим забезпечити витрати самої комісії [45, арк. 109]. 18 березня на засіданні Урядкому ситуація з 1,4 млн. руб. прояснилася несприятливо для української сторони: замість очікуваних 5,5 млн. руб. на продовольчу допомогу дорослим з Москви тепер мало надійти лише 4,1 млн. руб. Комісії довелося покривати несподіваний дефіцит за рахунок скорочення власного скромного резерву: 600 тис. руб. взяли з резерву для годування дітей, іще 400 тис. — з резерву для годування дорослих, нестачу в 400 тис. компенсувала Вукоопспілка [37, арк. 53].

Нарешті звернемося до історії з тим, як узимку 1929 р. союзна влада виділила додаткових 1316 тис. руб. на поліпшення годування дітей недорідних районів України. Широко розрекламований у пресі, цей «широкий жест» союзної влади за глибшого вивчення документів постає дещо в іншому світ-

лі, адже де-факто додаткову союзна поміч дітям було перекладено на ослаблені недородом, значною мірою дефіцитні місцеві бюджети самої України [14, с. 42–43]***.

Взагалі кажучи, ситуація з харчуванням дітей протягом усього 1928/29 р. була складною. Почнемо з того, що доповідною від 14 серпня РНК УСРР визначив мінімальну кількість дітей, які потребували підтримки в недорідних районах, у 342 тис. осіб [48, арк. 173–174]. Після того, як рішенням РНК СРСР від 4 вересня статтю витрат на продовольство скоротили вдвічі, УЕН постановою від 4 жовтня була змушена зробити те саме й встановила кількість дітей, яких належало годувати, в 185 тис. [47, арк. 196; 46, спр. 71]. Це спричинило паніку в ЦК ДД, яка разом з УЧХ безпосередньо опікувалася дітьми. 8 жовтня ЦК ДД доправила до Президії ВУЦВК і РНК УСРР протест проти зазначеної постанови УЕН, домагаючись відновлення попереднього плану. Комісія інформувала, що її представники разом з представниками УЧХ щойно об'їжджали недорідні території й мали можливість переконатися в тому, що навіть попередній план годування дітей «може бути прийнятий лише як мінімальний, оскільки він далеко не задовольняє всього дитинства, яке потребує на харчування» [41, арк. 39]. Повернутися до попереднього плану не вдалося. Щоправда, його остаточний варіант від 6 листопада передбачав дещо більшу кількість дитячих пайків (224 тис.), однак лише тому, що громадські організації виділили на це власні кошти. Їх, проте, було замало, тому ЦК ДД та УЧХ і надалі настирливо вимагали збільшити фінансування на дітей [35, арк. 32].

З подання Українського червоного хреста РНК УСРР і Урядком 17 січня 1929 р. надіслали до союзного уряду доповідну «Про виділення додаткових коштів на допомогу дитячому населенню постраждалих від недороду районів УСРР» з клопотанням дати додатково з союзного бюджету 1573 тис. руб. для збільшення кількості й поліпшення якості дитячих пайків та на допомогу немовлятам і вагітним [35, арк. 29–30]. Та ж поміч, що вже видавалася, у доповідній характеризувалася як дуже недостатня. «Внаслі-

*** Одним із прикладів того, як недостатня обізнаність у темі може призвести до помилкових висновків, є історія з наданням додаткової допомоги потерпілим від голоду дітям у викладі професора М. Таугера. «До січня 1929 р. український Червоний Хрест, — пише автор, — зажадав від Урядком збільшення обсягів допомоги голодуючим дітям [...]. Через два тижні українські влади передали цей запит центральному урядові [...]. Раднарком СРСР швидко відреагував і 5 лютого виділив Україні додатково 1 316 500 руб. для харчування дітей у постраждалих районах». Наведені в нашій розвідці матеріали спростовують твердження дослідника про «швидку реакцію» союзної влади на клопотання української сторони про допомогу дітям, а також доводять сумнівність кваліфікації цієї допомоги як власне союзної.

док обмеженості коштів допомога ця, — наголошувалося в доповідній, — з якісного боку представляє самий строгий мінімум і може розглядатися лише як деяка підтримка, а не як потрібне харчування» [35, арк. 29]. Повідомлялося також, що через брак коштів Урядком у жовтні 1928 р. скоротила план видачі дитячих пайків: у жовтні видано 83 920 пайків, у листопаді — 156 тис. пайків, а в грудні 220 тис., сподіваючись на те, що «заощаджені» в такий спосіб ресурси можна буде використати в найскладніший період — навесні, щомісяця годуючи принаймні 315 тис. дітей. Та навіть за умови успішної реалізації цього проекту, 17% дітей бідноти могли залишитися без підтримки держави, запобігти чому мала додаткова союзна допомога.

РНК СРСР пішов назустріч, ухваливши на початку лютого 1929 р. постанову про видання дітям недорідних районів України 1 316 500 руб. [29, арк. 20]. Однак навряд чи цю ухвалу Харків міг вважати перемогою, оскільки джерелами коштів насправді мали стати вкрай ослаблені недородом місцеві бюджети самої УСРР. Суть цієї, на перший погляд, заплутаної справи виразно прояснює історія з протистоянням, яке майже півроку до цього тривало між союзною і республіканською владою щодо стягнення з місцевих бюджетів коштів на створення державного хлібного фонду.

Ще 6 жовтня 1927 р. союзний наркомат фінансів подав на терміновий розгляд до РНК СРСР проект постанови ЦВК і РНК про притягнення в 1927/28 р. місцевих бюджетів до участі у витратах на створення постійного державного хлібного фонду: з 40 млн. руб., які планувалося дістати, 28,6 млн. руб. мала внести РСФРР, 8,9 млн. — УСРР, 0,9 млн. — БСРР, 0,6 млн. — ЗСФРР, 0,8 млн. — УзбСРР, 0,2 млн. — ТатСРР [21, арк. 1, 6]. Українська сторона 10 жовтня висловилася проти такого порядку розподілу коштів між республіками, вважаючи, що «пропозиції НКФ СРСР фактично призводять до того, щоб знижену частку участі 4 союзних республік, де місцевий бюджет послаблений, компенсувати виключно за рахунок УСРР» [21, арк. 11]. Несправедливість підходу українська сторона обгрунтовувала тим, що серед її 41 округи 17 також були дефіцитними. Тож Харків просив союзний уряд пристати на інший варіант розподілу суми внесків між республіками, за яким частку України зменшили б принаймні до 7,2 млн. руб. Незважаючи на категоричні заперечення Постпредства і на те, що союзний Держплан визнав слушність українських аргументів [21, арк. 12], ЦВК і РНК СРСР 2 листопада 1927 р. визначили постановою суми внесків з місцевих бюджетів без урахування української позиції [21, арк. 19–21].

На виконання цієї постанови УСРР до кінця липня 1928 р. перерахувала до Держхлібфонду 5 999 750 руб. — 67,4% всіх призначених для неї виплат [21, арк. 33]. Проте 26 липня 1928 р. український уряд звернувся до РНК СРСР з проханням звільнити республіку від внесення решти 2 900 250 руб.,

зважаючи на ускладнення, що виникли у зв'язку з недородом. Окрім того, за інформацією української сторони, інші республіки у виконанні зобов'язань по внесках суттєво відставали від України. Як приклад наводилася РСФРР, місцеві бюджети якої до літа 1928 р. з призначених 28,6 млн. руб. перерахували до державної скарбниці лише 3 млн. руб., тобто 10,5% належної суми [21, арк. 33, 43, 45].

РПО СРСР розглянула українське клопотання лише 7 вересня 1928 р., проте борг республіці не списала: з подання союзного фінансового відомства УСРР зобов'язали вже до 1 жовтня 1928 р. перевести до державного хлібного фонду 1125 тис. руб., решту виплат їй дозволили перенести на перший квартал 1928/29 р. [21, арк. 48] Українська сторона, посилаючись на масову загибель в Україні озимини і яровини, втрати місцевого бюджету республіки щонайменше на 5 млн. руб., а також на майже повне виконання зобов'язань щодо внесків до фонду, опротестувала це рішення в РНК СРСР [21, арк. 47; 29, арк. 2–3]. Своєю чергою, союзний уряд, скасувавши 28 вересня 1928 р. зазначену постанову РПО, все-одно не списав Україні боргу. Він лише запропонував їй перенести всі належні виплати на перший квартал 1928/29 р. [21, арк. 51].

Здавалося б, дві постанови найвищих органів союзної влади мали поставити крапку в дискусії про український борг по хлібному фонду, однак цього не сталося, бо українська сторона пішла, так би мовити, «по другому колу», й підготувала свіже клопотання до союзного РНК на ту саму тему. Власне, такі настирливі дії республіканської влади можна було зрозуміти: восени, а особливо з початком зими 1929 р., продовольча ситуація в УСРР з дня у день погіршувалася, обіцяна допомога від союзної влади практично не надходила, тож республіка була змушена воювати за будь-які, навіть позірні ресурси для самопорятунку.

27 листопада НКФ СРСР надав союзному урядові довідку, з якої випливало, що на 1 жовтня УСРР уже перерахувала до державного хлібного фонду 6 283 500 руб., решта її заборгованості, перенесена на 1928/29 р., становила 2 616 500 руб. Борги по виплатах мали й інші союзні республіки, тож союзне фінансове відомство пропонувало встановити кінцевим терміном погашення боргів 1 квітня 1929 р. Разом з тим, зважаючи на недорід в Україні, НКФ пропонував зменшити її борг на суму платежів, які належало б стягнути до хлібного фонду з 9 недорідних округ [29, арк. 22].

3 січня 1929 р. ПК РНК СРСР підготувала відповідну постанову, однак уже 5 січня 1929 р. Українське Постпредство в Москві спрямувало до РПО СРСР черговий протест на це рішення, як і раніше наполягаючи на повному погашенні боргу України. Повідомляючи про 8-мільйонні втрати місцевого бюджету УСРР, Постпредство відверто попереджало, що «будь-яке по-

дальше вилучення коштів <...> на утворення державного хлібного фонду у враженій стихійним лихом Україні може створити для місцевого бюджету катастрофічне становище» [29, арк. 12].

Навіть після цих емоційних попереджень домагання українців не було задоволено. 8 січня 1929 р. РНК СРСР видала постанову, за якою борг України по внесках до державного хлібного фонду було зменшено на 1300 тис. руб., решту суми у 1 316 500 руб. вона мала все ж перерахувати до союзної скарбниці [29, арк. 13–14]. Аж ось на початку лютого, на доповнення до зазначеної постанови, РНК СРСР нарешті вирішила «звільнити УСРР від внесення 1 316 500 рублів на фінансування державного хлібного фонду, дозволивши Україні використати ці кошти на продовольчу допомогу дітям недорідних районів УСРР» [29, арк. 20]. Як видно з документу, питання про таку собі «реструктуризацію» українського боргу на засідання союзного уряду внесла сама українська влада, хоча й за попереднім погодженням з головою союзної Урядком Шмідтом. Ясно, однак, що досягнуте в такий спосіб рішення було для України лише вимушеним компромісом, від якого вона, безперечно, програвала. Добившись нарешті дозволу не сплачувати борг по внесках на хлібний фонд, республіка, по суті, виявилася винною «сама собі», а точніше — власним дітям. Додаткових коштів на їхню підтримку від Москви тепер не доводилося чекати, тож годування дітей лягало додатковим тягарем на й без того знесилені недородом українські місцеві бюджети.

Здається, рішення союзної влади про виділення українським дітям 1316 тис. руб. «убивало» одразу не двох, а трьох зайців, адже, крім «закриття справи» з боргами українських місцевих бюджетів та з клопотанням РНК УСРР про додаткові кошти дітям, автоматично «знімалося» ще й питання про Всесоюзну лотерею для збирання коштів на потреби дітей недорідних районів України. Ще 4 серпня 1928 р. від УЧХ до Урядкому надійшла пропозиція звернутися до союзного уряду по дозвіл на організацію такої лотереї [41, арк. 1]. За вказівкою ВУЦВК 21 серпня 1928 р. Червоний хрест надав проєкт випуску лотереї, реалізація якої мала б дати 2,5 млн. руб. 16 листопада, після того як «удосконаленим» планом допомоги визначилися вельми обмежені можливості для підтримки дітей, голова ВУЦВК надіслав доповідню в президію ЦВК СРСР, вимагаючи провести всесоюзну лотерею [30, арк. 2–4]. Доповідна дійшла до адресата вчасно, однак відповідати на неї союзна влада явно не поспішала. 16 січня 1929 р. секретаріат президії ВУЦВК звернувся до українського Постпредства в Москві з проханням повідомити, в якому стані перебуває подання тримісячної давнини [30, арк. 8]. На документі збереглася датована 18 січня 1929 р. резолюція працівника Постпредства, з якої випливало, що подання 3 січня 1929 р. нарешті надійшло на розгляд РНК СРСР, проте рішення по цій справі ще не прийнято [30, арк. 9]. Натомість

5 лютого 1929 р. НКФ СРСР спрямував заступникові голови РНК СРСР Рудзутаку висновок на пропозицію української сторони, в якому містилася рекомендація утриматися від лотереї, задовольнивши УСРР стягненням 1,3 млн. руб. з її місцевих бюджетів та доставши ще 1 млн. руб. з фонду при ЦВК СРСР ім. Леніна [3]. Рішення по місцевих бюджетах за кілька днів до цього вже було схвалено, а ось від фонду імені пролетарського вождя кошти дітям, за фінансовою звітністю Урядкому, так і не надійшли [44, арк. 19].

Проте виділення з союзного, республіканського чи місцевих бюджетів тих чи інших сум на допомогу потерпілим від недороду само по собі ще не вирішувало справи, оскільки підтримку останнім могли забезпечити не стрімко знецінювані радянські гроші, а лише реальні продовольство, фураж, насіння тощо. Всього цього в самій УСРР з початком 1928/29 р. не вистачало. Поправити ситуацію можна було лише за рахунок завезення до неї достатньої кількості хліба, а фактично — повернення українським селянам принаймні частини вилучених у них протягом 1927/28 р. страхових запасів. Однак союзне керівництво на це не пішло, натомість нав'язало підконтрольній українській владі реалізацію стратегії виживання УСРР в умовах недороду і голоду переважно за рахунок власних хлібних ресурсів.

В перші дні листопада 1928 р. на пленумі ЦК КП(б)У А. Мікоян відверто попереджав про марність сподівань на союзну допомогу і водночас недвозначно натякав на можливий голод у разі, якщо українські селяни зірвуть кампанію самозабезпечення. «<...> Той, хто поставить справу на великих сподіваннях, на допомогу з боку, той поставить <...> Україну у важке становище <...>», «<...> Якщо ви в листопаді не зможете себе прогодувати, то що буде в березні, квітні, червні місяцях? Уявляю, що буде на Україні в ці місяці <...>», «<...> Я переконаний, що українська парторганізація, котра в минулому році виявила величезну енергію, організованість і силу для вирішення хлібної проблеми, допомогла усьому Союзу вийти з утруднення, — вона повинна і може поставити завдання постачання України власним хлібом, бо дуже важко розраховувати на будь-яку серйозну допомогу ззовні», «Я сказав — заготуйте і їжте хліб» [52, арк. 49–53, 63], — такі репліки раз у раз супроводжували виступ на українському пленумі союзного наркома.

І ці попередження не були голосливими. Якщо взимку — навесні 1928 р. республіканська влада засипала Москву проханнями знизити хлібозаготівельні плани та припинити вивезення хліба з України, то взимку — навесні 1929 р. темами звернень стали неможливість виконання скорочених планів забезпечення харчами населення, скарги на невиконання погоджених обсягів і строків поставок «союзної допомоги», клопотання про збільшення «ввізних нарядів» до України. Характерну за змістом доповідню УЕН надіслала 7 лютого 1929 р. до РПО СРСР. Інформує про вкрай напружений

стан із продовольчим, фуражним забезпеченням республіки, наполягаючи на ввезенні до неї достатньої кількості ресурсів з інших регіонів Союзу, Економічна нарада водночас звертала увагу на дивну за недороду «компенсаційну практику» союзної влади, за якої ввезення на українську територію збіжжя («союзної допомоги») обов'язково супроводжувалося вивезенням зерно-хлібів і фуражу на внутрішньосоюзні ринки і почасти на експорт. «Якщо порівняти фактичне вивезення і ввезення за півріччя, — зазначалося в доповідній, — то виявиться, що вивезення з України перевищує завезення на 0,95 млн. пуд.» [51, арк. 151].

Зауважимо, що центральний уряд попередньо погодився завезти 1928/29 р. в Україну з інших союзних республік, передовсім з Росії, 22,3 млн. пуд. пшениці й жита, проте навесні 1929 р. переглянув це рішення під приводом того, що, мовляв, українське населення вже «гужовим транспортом і мішечництвом ввезло з Криму, Північного Кавказу та ін. районів за приблизними розрахунками близько 5,0 млн. пуд.» [24, арк. 46]. У підсумку, до республіки було завезено 12 722 тис. пуд. пшениці та жита, а з урахуванням інших продовольчих культур — 13 686 тис. пуд. Одночасно в рахунок компенсації з України до союзних республік було вивезено 10 008 тис. пуд. різних зерно-хлібів (Табл. 2) [32, арк. 105; 18, арк. 6; 14, с. 41]****. Дещо зі збіжжя протягом 1928/29 р. було й експортовано, зокрема бобових — на 4733,9 тис. руб., жмихів — на 3038,5 тис. руб. [27, арк. 114].

**** Професор М. Таугер, посилаючись на опублікований 1931 р. «Ежегодник хлебной торговли», наводить у своїй статті дещо інші дані про стан хлібозаготівель, вивезення зернової продукції з України до союзних республік і ввезення її до УСРР: протягом року в республіці заготовлено 97 070 тис. пуд. зерно-хлібів, вивезено з УСРР до союзних республік 10 460 тис. пуд., завезено 19 540 тис. пуд. Ці дані союзного центру, хоча й дещо відмінні від офіційних українських, по суті також підтверджують нашу тезу про те, що в умовах голодного 1928/29 р. Україна переважно сама себе годувала, натомість обсяги продовольчої допомоги з боку Союзу були незначними. Той факт, що «під час кризи і голоду Україна дістала більше продовольства, ніж вивезла в інші республіки», М. Таугер наводить як аргумент для узагальнюючого висновку про те, що «у питаннях поставки продовольства в 1928–1929 рр. Україна зовсім не виконувала роль сировинної колонії, як стверджував Волобуєв». Таугер також висновує, що радянська влада «передала з Росії в Україну необхідні ресурси для надання продовольчої допомоги і відновлення сільського господарства» [14, с. 57–58]. Не торкатимемося тут теоретичних проблем колоніального статусу України, однак наголосимо помилковість висновків автора, зумовлену некритичною оцінкою статистичних джерел. По-перше, вочевидь некоректно трактувати союзну допомогу як допомогу «з Росії», адже ця допомога передбачала фінансові витрати з Союзного бюджету, помітну частину якого формувала й сама УСРР. Крім того, важливі позиції з програми союзної допомоги значною мірою забезпечувалися ресурсами самої України: ідеться й про насінневу допомогу, і про фураж для худоби,

Таблиця 2. Відділ регулювання хлібофуражного ринку НКТ УСРР про ввезення в УСРР і вивезення з неї зерно-хлібів у 1928/29 р., тис. пуд.

	Завезено в УСРР з союзних республік	Вивезено з УСРР до союзних республік
Жито (зерно), житнє борошно	899	400
Пшениця (зерно), пшеничне борошно	11 823	3599
Ячмінь, яшне борошно	18	1069
Кукурудза, кукурудзяне борошно	2	74
Овес		2916
Бобові	144 (горох)	589
Мак		16
Манка	6	59
Гречана крупа		274
Ячмінна крупа		75
Пшоно		283
Гречка		5
Просо		16
Інші крупи		264
Соняшник (олія)	674	98
Соняшник (лузговий)		112
Висівки	96	112
Інші	24	47
Разом	13 686	10 008

і, зрозуміло, про продовольство для жертв голоду, кошти на придбання якого справді виділялися з союзного бюджету, проте заготівля його велася на території самої УСРР. По-друге, дослідник не критично оцінює союзні поставки збіжжя в УСРР, не визначаючи частки союзної допомоги у загальних потребах потерпілої України й невірно трактуючи практику «прихованої компенсації», яка де-факто зменшувала реальні обсяги цієї допомоги. Дивно, що М. Таугер не замислюється над тим, що вже сам факт вивезення продовольства з голодуючої території слід вважати нонсенсом. По-третє, М. Таугер замовчує і жодним чином не коментує статистику, пов'язану з вивезенням із УСРР значної кількості збіжжя до союзних республік у 1927/28 р. і не бачить очевидного зв'язку між цією обставиною і українським голодом 1928/29 р.

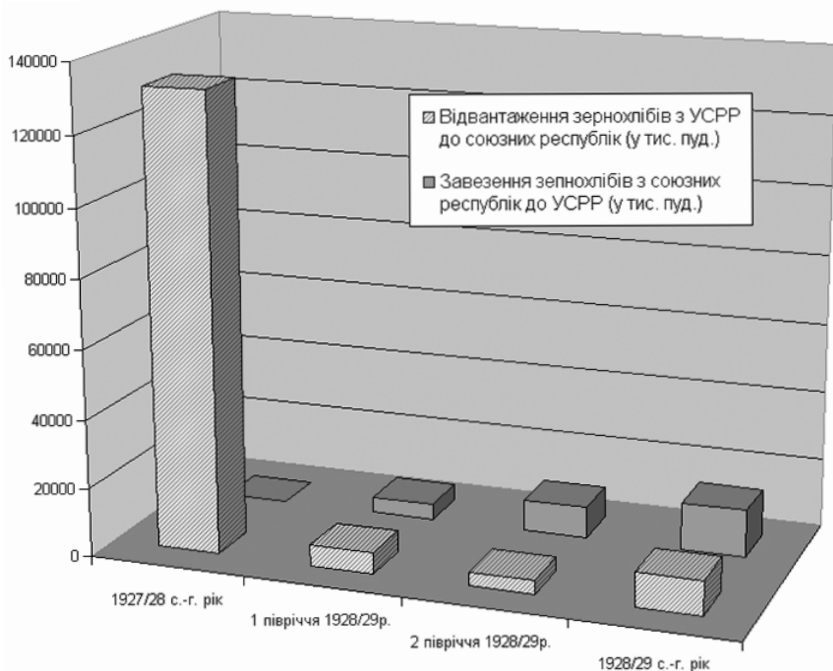
За звітною інформацією НКТ УСРР, протягом 1928/29 р. на продовольчу підтримку населення недорідних районів та незаможного селянства інших округ України загалом було витрачено 5 млн. пуд. хліба, половину якого забезпечили 10-відсоткові відрахування з мірчука [19, арк. 2]. Насінне-ва допомога селянству під час осінньої і весняної посівних дещо перевищувала 30 млн. пуд. [19, арк. 2]; 5,5 млн. пуд. з них ввезли з союзних республік (з РСФРР), решту забезпечили примусові «мобілізації» місцевих ресурсів. На фураж худобі пішло 384 тис. пуд., на потреби української промисловості — 2526 тис. пуд. Централізовані поставки хліба міським мешканцям у 1928/29 р. становили 34 654 тис. пуд. і були вдвічі меншими, ніж попереднього року [19, арк. 2; 32, арк. 104–105 зв.]. Певну кількість збіжжя традиційно було витрачено на поставки частинам УВО.

Як бачимо, державні витрати зерно-хлібів в Україні у 1928/29 р. дещо перевищили 81,5 млн. пуд. При цьому частка союзної допомоги в цих загальних витратах республіки, з урахуванням компенсаційного вивезення, становила 3,7% (за українськими звітними даними) або 11,5% (за союзними).

В цьому контексті слід згадати й про те, що протягом 1927/28 р. з України, вже почасти враженої недородом, до союзних республік (передовсім до промислових районів РСФРР) вивезли 127,7 млн. пуд. зерно-хлібів [54, арк. 11 зв.]. Викачаний у ході запровадження системи надзвичайних заходів, цей хліб де-факто не належав до категорії «товарові лишки», а був тим самим страховим запасом, збереження якого безперечно убезпечило б Україну від голоду 1928/29 р. Зважаючи на це, завезену в УСРР у 1928/29 р. незначну кількість хліба, умовно кажучи, можна було вважати не стільки допомогою союзних республік Україні, скільки поверненням до неї частини неправомірно викачаних раніше ресурсів (Діаграма 1). Безсумнівим є й те, що, попри допомогу, основний тягар у задоволенні українських потреб під час голодного 1928/29 р. також довелося винести на плечах самій Україні, зокрема її селянству, перманентно силуваному до поставок хліба державі надзвичайними методами. Декларативно ці методи було скасовано, а на практиці відновлено та ще й урізноманітнено та «удосконалено».

Тиск на селянство тривав протягом усього 1928/29 р. Однак з середини травня 1929 р., на виконання розпорядження А. Мікояна [10, арк. 159–160; 15, с. 612–614] нарком торгівлі УСРР І. Вейцер, якого щойно призначила Москва, санкціонував у 22 округах республіки заготівлю хліба за «новими методами» — з доведенням до кожного села планів поставок хліба, начебто добровільним затвердженням їх на селянських сходах і покладанням до 75% хлібоздачі на заможні прошарки села та подальшим їх тероризуванням бойкотами, занесенням на «чорну дошку», штрафами (практика кратирування), описом і продажем з торгів особистого майна [49, арк. 14–15].

Діаграма 1. Вивезення хліба з УСРР до союзних республік і завезення з союзних республік хліба в УСРР (1927/28–1928/29 рр., тис. пуд.)

Врешті-решт, протягом 1928/29 р. основним заготівельникам вдалося зібрати в Україні 93 725 тис. пуд. зерно-хлібів, у ході децентралізованих заготівель надійшло ще 5364 тис. пуд. хліба, за рахунок мірчука — ще 25 596 тис. пуд., а всього — 124 685 тис. пуд., зокрема жита і пшениці — 51 771 тис. пуд. [32, арк. 104; 19, арк. 1].

Хоча обсяги заготовленого в Україні хліба були майже вдвічі меншими, ніж попереднього року, все ж і вони, зважаючи на масштабний неврожай і голод 1928/29 р., були великими. Те, що з охопленої голодним лихом республіки вивозили збіжжя, навіть у незначних розмірах, не могло не дезорганізувати ще більше хлібного ринку й не загострювати кризової ситуації. З іншого боку, не можна не відзначити, що продовольча допомога УСРР від союзної влади, попри її обмеженість, була доречною й, безперечно, відіграла свою позитивну роль. Це стосувалося насамперед забезпечення низки українських міст — Харкова, Києва, Дніпропетровська, Одеси, куди, між іншим, з різних регіонів країни завозилася ще й певна кількість риби, олії і навіть м'яса [2].

Втім, щодо «другорядної сільськогосподарської продукції», то скромні обсяги її завезення в Україну не перекивалися значними обсягами вивезеного. Лише на експорт у 1928/29 р. з УСРР було відправлено 2020 вагонів яєць; 2686,8 тонн (164 000 пуд.) коров'ячого масла; на 2549,8 руб. соняшникової олії; на 94,2 тис. руб. сиру, бринзи; на 89,0 тис. руб. консервів; 5008,8 тонн (305 800 пуд.) бекону; 12 243,3 тонн (747 400 пуд.) м'ясопродуктів; 2603,7 тонн (158 900 пуд.) живої худоби; на 2518,1 руб. птиці; 34 168,3 тонн (2 086 000 пуд.) картоплі; 153,8 тонн (9389 пуд.) грибів; 124 966 тонн (7629 тис. пуд.) цукру; 69 298,5 тонн (4231 тис. пуд.) солі; 852,0 тонн (52 010 пуд.) меду; на 248,1 тис. руб. свіжих фруктів; на 393,6 тис. руб. сухофруктів; на 622,6 тис. руб. овочів (цибуля, помідори та ін.); на 27,3 тис. руб. горіхів; на 131,8 тис. руб. кондитерських виробів; на 38,6 тис. руб. макаронів [27, арк. 112–113; 28, арк. 46–47].

Таким чином, союзно-українська взаємодія з розробки плану державної допомоги потерпілій від недороду Україні відбувалася за виразного домінування союзної влади, а по суті визначалася сталінською групою в керівництві ВКП(б), яка сповідувала пріоритетність завдання прискорити «за будь що» військово-промислову модернізацію країни. Саме цими міркуваннями пояснювалися, по суті, нав'язана керівництву УСРР в умовах недороду й голоду 1928/29 р. стратегія виживання республіки здебільшого за рахунок власних ресурсів, як і незначні й недостатні обсяги наданої українцям союзної допомоги. Не заперечуючи позитивної ролі самого факту організації державної допомоги потерпілим, усе ж не слід і перебільшувати її значення. Критичний аналіз змісту програм допомоги свідчить про те, що сама по собі державна допомога насправді гарантувала не стільки повноцінну допомогу, скільки скромну підтримку постраждалого населення. Відповідно сама по собі ця допомога була недостатньою для того, аби подолати кризову ситуацію в ураженій 1928/29 р. недородом і голодом Україні. Сплеск захворювань, масове голодування і смертність людей у республіці в цей період виразно це підтвердили.

1. Вісти Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. — Харків (щоденна газета). — 1928.

2. Грицай П. Довіз залізничними й водними шляхами харчових продуктів до Харкова, Києва, Одеси й Дніпропетровського в першому півріччі 1928–29 року / П. Грицай // Вісник статистики України. — 1929. — № 2. — С. 98–104.

3. Державний архів Російської Федерації. — Ф. 5446. — Оп. 17. — Спр. 144.

4. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Відділ перший. — Харків: Офіційне видання Народного комісаріату юстиції. — 1929.

5. Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б). 1928–1929 гг. : в 5 т. — Т. 3. Пленум ЦК ВКП(б) 16–24 ноября 1928 г. — М. : РОССПЭН, 2000. — 662 с.

6. Комуніст. Орган ЦК та Харківського окружкому КП(б)У. — Харків. — 1928.

7. Постанова РНК УСРР за державним бюджетом Української соціалістичної радянської республіки на 1929–30 рік // Державний бюджет Української соціалістичної радянської республіки на 1929–1930 рік. — Х. : Українська філія Державного фінансового видавництва Союзу РСР, 1930. — С. 5.

8. Постановление СНК УСРР по государственному бюджету Украинской социалистической советской республики на 1928–29 бюджетный год // Государственный бюджет Украинской социалистической советской республики на 1928–29 бюджетный год. — Х., 1929. — С. 5–8.

9. Російський державний архів соціальної і політичної історії. — Ф. 17. — Оп. 162. — Спр. 6.

10. Там само. — Ф. 84. — Оп. 2. — Спр. 10.

11. Самуэльсон Л. Красный колосс. Становление советского военно-промышленного комплекса. 1921–1941 / Самуэльсон Л. — М. : 2001. — 294 с.

12. Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических республик. Отдел первый. — Х.: Издательство Управления делами СНК ССР и СТО СССР. — 1928.

13. Советское руководство. Переписка. 1928–1941 / А. В. Квашонкин (сост.). — М. : РОССПЭН, 1999. — 519 с.

14. Таугер М. Голод, голодомор, геноцид?: голод, сельское хозяйство и советская сельскохозяйственная политика / Таугер М. — К. : Еженедельник «2000» — Довіра, 2008. — 427 с.

15. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы: В 5 т / РАН; Институт российской истории; В. Данилов (ред., сост.). — Т. 1 : Май 1927 — ноябрь 1929. — М. : РОССПЭН, 1999. — 879 с.

16. Хозяйство Украины. Ежемесячный политико-экономический журнал. — Х. : Хозяйство Украины. — 1927, 1928.

17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 1. — Оп. 4. — Спр. 72.

18. Там само. — Оп. 5. — Спр. 36.

19. Там само. — Спр. 472.

20. Там само. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 5083.

21. Там само. — Спр. 5111.

22. Там само. — Спр. 5820.

23. Там само. — Спр. 5925.

24. Там само. — Спр. 5941.

25. Там само. — Спр. 5968.

26. Там само. — Спр. 6019.

27. Там само. — Спр. 6041.

28. Там само. — Спр. 6075.

29. Там само. — Спр. 6079.

30. Там само. — Спр. 6216.

31. Там само. — Спр. 6267.

32. Там само. — Спр. 6433.

33. Там само. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 282.

34. Там само. — Спр. 520.

35. Там само. — Спр. 523.

36. Там само. — Спр. 525.

37. Там само. — Спр. 529.

38. Там само. — Спр. 531.
 39. Там само. — Спр. 534.
 40. Там само. — Спр. 535.
 41. Там само. — Спр. 537.
 42. Там само. — Спр. 549.
 43. Там само. — Спр. 954.
 44. Там само. — Оп.10. — Спр. 49.
 45. Там само. — Спр. 65.
 46. Там само. — Спр. 71.
 47. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 6414.
 48. Там само. — Спр. 6384.
 49. Там само. — Ф. 423. — Оп. 5. — Спр. 572.
 50. Там само. — Спр. 791.
 51. Там само. — Спр. 798.
 52. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 306.
 53. Там само. — Спр. 307.
 54. Там само. — Спр. 308.
 55. Tauger M. B. Grain Crisis or Famine? The Ukrainian State Commission for Aid to Crop-Failure Victims and the Ukrainian Famine of 1928 / M. B. Tauger // Provincial landscapes. Local Dimensions of Soviet Power. 1917–1953 / Donald J. Raleigh. — University of Pittsburgh press, 2001. — P. 146–170, 360–365.

І. Я. Щупак

УДК: 94(477)«19»

УКРАЇНЦІ — РЯТІВНИКИ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ

У статті розглядаються історіографія та джерела вивчення феномену рятівників євреїв у період Голокосту — Праведників народів світу. Автор встановлює, чим відрізнялося рятування євреїв на теренах Західної, Центральної Європи та окупованій нацистами території України. Аналізуються дані Яд Вашем по Праведниках народів світу за регіонами України та передумови відповідного розподілу випадків рятування, а також категорії людей, які чинили опір нацистському «остаточному вирішенню єврейського питання». Наводяться приклади героїзму рятівників євреїв, особливе місце в цьому контексті приділяється постаті Митрополита Андрія Шептицького.

Ключові слова: Голокост, Шоа, нацистське «остаточне вирішення єврейського питання», рятівники євреїв, Праведники народів світу.

В статті рассматриваются историография и источники изучения феномена спасителей евреев в период Голлоста — Праведников народов ми-